

Verslag grammatika-enquête.

onderdelen dativus en genitivus

De afdeling Latijn van de CML klassieke talen heeft begin 1974 een beroep gedaan op een groot aantal leraren klassieke talen om mee te werken aan een onderzoek naar een zevental grammatikale verschijnselen (naamvallen en niet-finiëte verbale vormen). Van de aangeschreven docenten heeft 53 % zijn medewerking gegeven, volgens ervaren enquêteurs een hoog percentage. Het aanvullen van de lakunes heeft niettemin nog veel extra-tijd gekost.

De bedoeling van het onderzoek was, door een systematische bestudering van een gevarieerde verzameling teksten, die alle in het VWO geregeld gelezen worden, een nauwkeurig beeld te krijgen van de gebruikswijzen van de naamvallen, het participium, de infinitivus en het gerundi(v)um, en tegelijk van de relatieve frekwentie van elk van deze gebruikswijzen.

Afgezien van de intrinsieke waarde van een nadere precisering van deze gebruikswijzen, is de vaststelling van de frekwentie belangrijk om na te gaan in hoeverre de meest gebruikte schoolboeken een representatief beeld geven van de grammatikale verschijnselen, of er lakunes kunnen worden aangewezen, c.q. meer aandacht wordt gegeven aan bepaalde aspecten dan noodzakelijk is gezien de regelmaat waarmee ze worden aangetroffen.

De inzenders hebben bepaald niet allen op dezelfde manier de gebruikswijzen gekategoriseerd. Voor een deel is dit te verklaren uit de te geringe gedetailleerdheid van de begeleidende 'instructie'. Anderzijds blijkt eruit dat de consensus met betrekking tot de gangbare indeling minder groot is dan men zou denken. Bij onze poging tot een zo groot mogelijke uniformiteit te komen in de kategorisering bleek het noodzakelijk bepaalde traditionele indelingen te wijzigen of nader te definiëren. De verantwoording hiervan heeft onvermijdelijk een ietwat theoretisch karakter gekregen.

Dichter bij de praktijk staat het gedeelte waarin de uitkomsten van de enquête worden vergeleken met de presentatie van de betreffende taalfeiten in grammatika's en oefenboeken. Wij hebben ons daarbij beperkt tot die leergangen die momenteel het meest gebruikt worden, te weten de methode De Man, Fabulae en Latijnse grammatica van Muskens - Ysebaert, Via Recta, Werkboek en Grammatica van Nederlof en Damsté en De Taal der Romeinen, de bewerking door Oude Essink van de Cambridge Latin Course.

De bovengenoemde grammatikale verschijnselen zijn nagegaan in de volgende teksten:

Caesar *Gal.* 1, 1 - 40

Catullus 1 - 14b, 69 - 102

Cicero *Mil.* (par.) 1 - 64; *N.D.* 2, 1 - 32; *Fin.* 1, 32 - 39; *Rep.* 6, 1 - 21

Horatius *Carm.* 1, 1 - 34

Livius XXI 1 - 25

Ovidius *Met.* 2,1 - 339; 11, 410 - 748

Sallustius *Jug.* 5,4 - 16; *Cat.* 5 - 22

Seneca *Ep.* 1, 2, 5, 6, 7, 10, 12, 17, 18, 23, 26

Tacitus *Ann.* 13, 1 - 43

Vergilius A.1

De gegevens die de enquête heeft opgeleverd zijn bewerkt door een werkgroep bestaande uit drs. A.M. Bolkestein, drs. D. den Hengst, drs. W. Holtland en dr. H. Pinkster. Het verslag van de dativus-enquête is geredigeerd door Bolkestein en Pinkster, dat van de genitivus-enquête door Den Hengst.

Wij betuigen nogmaals onze dank aan de kollega's die zich de moeite hebben getroost aan deze enquête mee te werken.

DE RESULTATEN VAN DE DATIVUSENQUÊTE.

OVERZICHT VAN DE GEBRUIKSWIJZEN.

In het hiernavolgende verslag van de grammatica-enquête over de gebruikswijzen van de dativus wordt als voornaamste criterium voor klassifikatie gebruik gemaakt van

(a) het gebruik van de dativus bij adjectieven (§ 11)

(b) het gebruik van de dativus voor zinsdelen in andere functies in de zin

T.a.v. de laatstgenoemde gebruikswijzen wordt weer een onderscheid gemaakt tussen zinsdelen in de dativus die noodzakelijk zijn op grond van de betekenis van het werkwoord (§ 2) en andere, meer vrije, gebruikswijzen. In de schoolgrammatica's worden deze categorieën vaak door elkaar heen behandeld.

Weglaatbare en niet-weglaatbare konstituenten in de zin.

In tegenstelling tot de genitivus fungeert de dativus vooral als vormelijk kenmerk van nominale konstituenten (m.n. nomina en pronomina) op zinsniveau. De genitivus is vooral van belang voor het samenvoegen van nominale konstituenten binnen een woordgroep (op woordgroepsniveau). Een belangrijke criterium voor het indelen van woorden in de dativus is de weglaatbaarheid, c.q. de onmisbaarheid van deze woorden in de zin waarbinnen ze voorkomen. Bij bepaalde werkwoorden is een konstituent in de dativus onmisbaar, bij andere werkwoorden is zo'n konstituent niet noodzakelijk aanwezig. Dit hangt samen met de betekenis van het werkwoord. In de praktijk is de vraag of bij een werkwoord een konstituent in de dativus noodzakelijk is moeilijk te beantwoorden. We kunnen dit wellicht het makkelijkst illustreren met een Nederlands voorbeeld, waar ons taalgevoel althans enige aanwijzing kan geven.

(1) Jan beloofde een doos bonbons

We kunnen ons afvragen of een zin als (1) alleen gebruikt kan worden als op een of andere manier (uit de kontekst of situatie) bekend is aan wie een doos bonbons wordt beloofd of

dat de aanwezigheid van zo'n 'ontvanger' niet per se noodzakelijk is. Al naar gelang het antwoord op deze vraag zal men in zin (2) spreken van een weglaatbare of van een noodzakelijke konstituent *Marietje*.

(2) Jan beloofde Marietje een doos bonbons

Voor dit soort beslissingen is dus enerzijds een goede intuïtie noodzakelijk van wat wel acceptabel is en wat niet en is verder een zorgvuldige analyse van de kontekst waarin een zin voorkomt onontbeerlijk. Als immers een 'ontvanger' niet in de zin zelf voorkomt, maar wel in de kontekst wordt genoemd, kan men toch volhouden dat een werkwoord als *beloven* op grond van zijn betekenis minstens drie konstituenten noodzakelijk maakt: 'belover', 'beloofde' en 'ontvanger van de belofte'.

Het zal nauwelijks betoog behoeven dat voor het Latijn het probleem van de weglaatbaarheid nog wel wat moeilijker op te lossen is.

Het materiaal dat we hebben ontvangen stelde ons ook nog voor andere problemen, die weer het beste met een Nederlands voorbeeld kunnen worden aangeduid.

(3) Jan beloofde zijn steun

Naar aanleiding van zin (3) kunnen we ons opnieuw afvragen of een 'ontvanger' van de belofte bekend moet zijn. Daarnaast kunnen we ons afvragen of op één of andere manier bekend moet zijn *waarvoor* steun werd beloofd.

(4) Jan beloofde zijn steun bij de beantwoording van de enquête

In zin (4) kan men de konstituent *bij ... enquête* opvatten als een noodzakelijk element bij het woord *steun*. Men kan ook volhouden dat het een noodzakelijk element is bij het geheel *beloofde zijn steun*. We kunnen, kortom, niet alleen werkwoorden indelen op grond van het aantal konstituenten dat ze op grond van hun betekenis verlangen (zgn. één- twee- en drieplaatsige werkwoorden), maar ook bij substantiva kan 'plaatsigheid' een rol spelen.

In de eerste analyse van (4) zou men eventueel kunnen spreken van een *adnominaal* element. In het vervolg hebben wij voor de tweede oplossing gekozen. Wij beschouwen *bij ... de enquête* dus als behorende bij het geheel *beloofde zijn steun* (zie 2.1.(iii)).

In het hiernavolgende betoog moesten we nu eenmaal om praktische redenen een aantal min of meer arbitraire beslissingen nemen. Het meest diskutabel zijn in het kader van de zoëven behandelde problematiek de paragraaf over het indirekt object (2.1.) en die over de dativus (in)commodi (3) en over de dativus sympatheticus (4). Bij de beantwoording van de enquête bleken juist ook op deze punten de antwoorden nogal uiteen te lopen.

2.

De dativus als formeel kenmerk van noodzakelijke konstituenten bij drie- en tweepplaatsige werkwoorden.

Voor de in deze paragraaf te behandelen gebruiksgevallen van de dativus wordt in de traditionele grammatika's vaak de term 'Indirekt Objekt' gebruikt. Deze term is één van de minst duidelijke in de taalwetenschap. Wij definiëren het Indirekt Objekt als een – van het Objekt verschillende – noodzakelijke konstituent in de dativus bij drieplaatsige werkwoorden. Voor het gebruik van de dativus als formeel kenmerk van noodzakelijke konstituenten bij tweepplaatsige werkwoorden (*favere alicui*) gebruiken we de term 'KOMPLEMENT'. Verdere details volgen in 2.1. en 2.2.

2.1

De dativus als kenmerk van het INDIRECTE OBJEKT.

In het enquêteformulier wordt als voorbeeld o.a. genoemd

(5) do panem pauperi

De bedoelde drieplaatsige werkwoorden blijken hoofdzakelijk de volgende betekenisgroepen te betreffen:

- (a) werkwoorden van overdracht en hun tegendeel (*dare, adimere*)
- (b) werkwoorden van kommunikatie (*dicere*)
- (c) werkwoorden van 'bezorgen', 'doen ontstaan' (*necem moliri alicui, vim facere, copiam facere*)
- (d) voorts treft men, zoals bekend, vaak een noodzakelijke datiefkonstituent aan bij composita (*hostibus timorem inicere*)

Bij de werkwoorden waarbij we deze gebruikswijze van de dativus hebben aangetroffen is als regel een datiefkonstituent hetzij in de zin hetzij in de kontekst noodzakelijk aanwezig. Verder is de interpretatie 'ten behoeve van', 'ten gunste van', 'ter bevordering van' niet bruikbaar. *Ik geef hem een boek* betekent niet *Ik geef een boek ten behoeve van hem*. De mogelijkheid van parafraze met 'ten behoeve van' is het hoofdkriterium voor de interpretatie van een dativus als dativus commodi (zie 3).

We citeren enkele gevallen van IND.OBJ.

(6) statuaeque et arcus et continui ... consulatus principii ... decernuntur (Tac. *Ann.* 13,41,5)

(7) Haeduis libertatem sint erepturi (Caes. *Gal.* 1,17,4)

Naast een aantal duidelijke gevallen zijn er ook waarbij men kan aarzelen over de juiste indeling. We laten een aantal probleemgevallen volgen.

(i) Bij gevallen (8) en (9) kan men aarzelen tussen de indeling bij deze rubriek van obligate IND.OBJ.-konstituenten en de indeling bij de dativus (in)commodi.

(8) is sibi legationem suscepit (Caes. *Gal.* 1,3,3)

(9) Boiiis socios sibi adsciscunt (1.5.4)

Het gaat om datiefkonstituenten bij werkwoorden die 'nemen' betekenen en waarbij de datiefkonstituent een reflexivum is. Kontrast met b.v. *aliis* wordt hier niet bedoeld. Het reflexivum geeft wellicht nadruk aan. Deze gevallen zijn hier ingedeeld.

(ii) Bij (10) en (11) kan men eveneens de interpretatie als dativus commodi overwegen.

(10) se illis regnum conciliaturum (Caes. *Gal.* 1,3,7)

(11) quem Anchisae genuit (Verg. *A.* 1,617)

In (10) kan men aarzelen tussen een nauwe band tussen de datiefkonstituent en het werkwoord ('voor iemand iets regelen') of een minder nauwe ('ten behoeve van iemand iets verwerven'). In (11) is de interpretatie 'ten behoeve van' vreemd. Dat zou nl. suggereren dat er van vrije keus sprake is (zie 3.1.). Ook deze gevallen zijn hier geplaatst. We hebben dus naast het criterium van de weglaatbaarheid in grote mate aan onze indeling de parafrasemogelijkheid met 'ten behoeve van', etc. ten grondslag gelegd.

(iii) Het in paragraaf 1. aangeronde probleem van de 'meerplaatsigheid' van substantiva speelt een rol bij de indeling van gevallen als (12) en (13).

(12) quae novis ... beneficiis locum aperiret (Tac. *Ann.* 13,37)

(13) paupertati domum aperire (Sen. *Ep.* 23,4)

Men kan o.i. volhouden dat *locum aperire* zonder een datiefkonstituent niet erg veel betekent. Dit ligt dan vermoedelijk vooral aan de betrekkelijk 'lege' betekenis van *locus*. Als men deze redenering volgt is (13) een bijkomende moeilijkheid. Immers *domum aperire* in letterlijke zin is wel degelijk een zinvolle uitdrukking, maar in de hierbedoelde — bijna aan (12) synonieme — zin is dat niet het geval.

Rekening houdend met de gesignaleerde moeilijkheden komen wij tot in totaal 547 gevallen van het gebruik van de dativus als kenmerk van het INDIREKT OBJEKT (niet minder dan 42% van alle datiefgevallen!) Aangezien deze gebruikswijze gekoppeld is aan de betekenis van bepaalde werkwoorden kan men deze gebruikswijze als een idiomatische eigenaardigheid presenteren en laten onthouden.

2.2.

De dativus als kenmerk van het KOMPLEMENT.

In de enquête wordt als voorbeeld gegeven:

(14) *Iugurtha legibus non paruit*

Deze gebruikswijze van de dativus is blijkens ons materiaal eveneens zeer frekwent: 285 gevallen = 21%.

Het verschijnsel is beperkt tot een klein aantal werkwoorden (*superesse, deesse, adesse*) en uitdrukkingen (*obviam ire* en mogelijk *in mentem venire alicui*) en kan dan ook het beste worden behandeld als een idiomatisch verschijnsel.

3.

De dativus (in)commodi.

Terwijl we in paragraaf 2. te maken hadden met noodzakelijke konstituenten zijn hier ondergebracht die gevallen waarin de datiefkonstituent weglaatbaar is en waar van één of andere vorm van 'begunstiging' of 'benadeling' sprake is. Voor de goede orde wijzen we erop dat het feit dat een konstituent weglaatbaar is niet impliceert dat zo'n konstituent ook aan elk werkwoord kan worden toegevoegd. In alle hieronder onderscheiden gevallen gaat het om werkwoorden waarvan gezegd kan worden dat het SUBJEKT van de actieve vorm controle kan uitoefenen op het al dan niet plaatsvinden van de handeling (d.w.z. een Agens is). Bij een werkwoord als *dormire* zal men een dativus commodi niet aantreffen.

Een uitzonderingsgeval is (15)

(15) *vectigal in partem pretii emptoribus adcrecebat* (Tac. *Ann.* 13,31)

Een woord als *vectigal doet* niet iets, maar er *gebeurt* iets mee.

In het vervolg onderscheiden we datiefkonstituenten die levende wezens aanduiden en datiefkonstituenten die niet-levende wezens aanduiden.

3.1.

De dativus (in)commodi van levende wezens.

Voorbeelden uit het materiaal zijn (16) en (17).

(16) *haec ego non multis sed tibi (scribo)* (Sen. *Ep.* 7,1)

(17) *cui flavam religas comam* (Hor. *Carm.* 1,5,4)

De parafraze 'ten behoeve van', 'ten gunste van', 'ten nadele van' is steeds mogelijk. Van 'overdracht', etc. (2.1.) is bepaald geen sprake. In alle gevallen is een levend wezen voor de handeling verantwoordelijk (een 'Agens').

In het materiaal kwamen enkele gevallen voor die ambigu zijn (IND.OBJ. of (in)commodi). Een voorbeeld is (18). Analyse van de kontekst heeft ons er toe gebracht dit voorbeeld hier onder te brengen.

(18) *omnibus certum esse in caelo definitum locum* (Cic. *Rep.* 6,13)

Bij het werkwoord *facere* dat als zodanig betrekkelijk 'kleurloos' is treffen we vaak naast het OBJEKT en een eventuele PREDIKATIEVE BEPALING bij het OBJEKT een konstituent in de dativus aan. Voorbeelden zijn

(19) *binosque imperatores sibi fecere* (Sall. *Cat.* 6,7)

(20) *(Caesar) vectigalia sibi deteriora faceret* (Caes. *Gal.* 1,36,4)

In (19) zou men kunnen denken aan een adnominale constructie of aan *sibi suscipere* (vb. (8) boven). Wij vinden *sibi* in dit geval toch te gemakkelijk weglaatbaar. In (20) zou men *deteriora facere* als één uitdrukking kunnen opvatten ('verslechteren'). Vgl. ook vb. (26) hieronder.

3.2.

De dativus (in)commodi van niet-levende wezens.

De parafraze 'ten behoeve van', 'ter bevordering van', 'ter verhindering van' is steeds mogelijk. Een voorbeeld is (21).

(21) *aves quae conviviis comparantur* (Sen. *Ep.* 122,4).

Vaak kan men deze uitdrukkingwijze uitwisselen tegen constructies met *ad, ut* + bijzin, gerundi(v)umconstructies. Altijd wordt een bepaalde activiteit geïmpliceerd. In veel grammatika's noemt men deze gebruikswijze 'finaal'. Wij menen dat van een totaal andere gebruikswijze sprake is dan de sub 8 genoemde en signaleren verder dat het enige verschil met 3.1. het verschil niet-levend/levend is.

Vooral bij Tacitus komen veel gevallen van deze dativus in een gerundivumconstructie voor.

(22) *classis data (est) tuendae maritimae orae* (Liv. 21,11,4)

(23) *iuventutem ... quaesitam supplendis orientis legionibus* (Tac. *Ann.* 13,7,1)

Uiteraard bevinden zich in het materiaal gevallen waarvan de indeling dubieus is. Voorbeelden daarvan zijn (24) en (25).

(24) *non auxilium modo defensionis meae pollicentur verum etiam silentium* (Cic. *Mil.* 3)

(25) *theatris fundamenta locant* (Verg. *A.* 1,427)

Men kan zich hier weer afvragen of niet eerder sprake is van noodzakelijke konstituenten. In (24) is het de vraag of steun wordt beloofd aan de *defensio* (dan IND.OBJ.) of aan een in deze zin niet genoemde persoon ('ten behoeve van diens *defensio*'). Ook kan men zich afvragen of niet het substantief *auxilium* zelf een aanduiding noodzakelijk maakt van wat ondersteund moet worden (dan dus 'adnominaal'). Dit laatste geldt ook voor (25). Het is niet zonder meer duidelijk of het gaat om het funderen *van* een theater (IND.OBJ.) of om het leggen van fundamenten, en wel ten behoeve van een ooit te bouwen theater (commodi). Wij hebben deze gevallen hier geplaatst.

Verwant met de gevallen met *facere* in 3.1. (vb. 20) tenslotte is (26).

(26) *vacuum domum nuptiis fecisse* (Sall. *Cat.*, 15,2)

Zowel bij 3.1. als bij 3.2. is het aantal probleemgevallen voornamelijk geëlimineerd door het criterium 'begunstiging' negatief te gebruiken. Van de dativus commodi bij levende wezens troffen wij 47 gevallen aan (3%), bij niet-levende wezens 33 gevallen (2%) (samen 5,7%).

4.

De dativus sympatheticus.

In de formulieren is het volgende voorbeeld gegeven:

(27) *cui fluit toga*

Bij deze gevallen is de datiefkonstituent nooit noodzakelijk op grond van de betekenis van het werkwoord. Dat wil niet zeggen dat het niet nuttig kan zijn om zoals in (27) te weten om wiens kledingstuk het gaat.

De dativus sympatheticus heeft met de dativus commodi gemeen dat het gaat om een weglaatbare konstituent, maar verschilt er van in zoverre de parafrase 'ten behoeve van', etc. uitgesloten is. Verder is er sprake van een 'eigenaarsrelatie' van de datiefkonstituent t.o.v. lichaamsdelen, bezittingen, geestelijke eigenschappen, etc. Intuïtief lijkt in veel gevallen een possessieve genitivus evengoed mogelijk. Dit hoeft natuurlijk niet te betekenen dat de beide uitdrukkingswijzen synoniem zijn. O.i. is dat ook niet het geval. De dativus drukt naar ons oordeel uit dat de door deze naamval gekenmerkte konstituent bij de gebeurtenis of toestand die door het werkwoord wordt uitgedrukt betrokken is. Overigens ontbreekt op dit punt wetenschappelijk onderzoek.

Voorbeelden uit het materiaal zijn

(28) *dentes illi cum maxime cadunt* (Sen. *Ep.* 12,3)

(29) *talia iactanti ... procella velum adversa ferit* (Verg. *A.* 1,102)

(30) *cui labella mordebis* (Cat. 8,18)

In de meeste gevallen is de datiefkonstituent een levend wezen. Een uitzonderlijk geval is (31).

(31) *templum aerea cui gradibus surgebant limina* (Verg. *A.* 1,448)

Dit voorbeeld voldoet voor het overige aan de beschrijving. Vervanging van de dativus door een genitivus zou ook hier mogelijk zijn. Een nadere bestudering van de mogelijke metrische factoren is zowel op dit punt als met betrekking tot 7.1.3. gewenst.

We hebben op dit punt buiten beschouwing gelaten de gevallen van *esse* + prepositiebepaling, b.v. *mihi est in animo* (zie 7.1.3.). Dit levert een beslissingsdilemma op voor het op het eerste gezicht verwante geval (32).

(32) *rem ... illum in religionem populo venisse* (Cic. *N.D.* 2,10).

Wij vatten dit op als een dativus sympatheticus. Vervanging van *populo* door een genitivus is in tegenstelling tot bovengenoemde gevallen o.i. niet mogelijk. Dan zou nl. sprake moeten zijn van een al bestaande *religio* van het volk.

Iets soortgelijks geldt ook voor (33).

(33) *At Agrippinae is pavor, ea consternatio mentis emicuit, ut* (Tac. *Ann.* 13,16)

Omdat hier niet sprake is van een al eerder bestaande *pavor*, moet *Agrippinae* wel dativus zijn. In totaal hebben we 27 gevallen als sympatheticus gerubriceerd (2%).

5.

De dativus iudicantis.

In deze gevallen is de dativus evenals in het geval van de dativus commodi en de dativus sympatheticus het formele kenmerk van een t.o.v. het werkwoord weglaatbare konstituent. Van de dativus commodi verschilt deze gebruikswijze doordat van 'begunstiging' geen sprake is; van de dativus sympatheticus verschilt hij doordat van een 'eigenaarsrelatie' geen sprake is.

Semantisch drukt de konstituent in de dativus de persoon uit die t.o.v. de handeling of toestand van het hoofdwkwoord en de daarbij verplichte konstituenten een bepaald standpunt inneemt of oordeel heeft. Het gaat dus ook altijd om zaken die voor discussie vatbaar zijn, b.v. termen als 'groot' en 'klein', 'goed' en 'slecht'. Statistisch is het gebruik te verwaarlozen. In het corpus komen 7 gevallen voor (34).

(34) *longa quidem est nobis omnis mora* (Ovid. *Met.* 11,451), cf.

(35) *nullus agenti dies longus est* (Sen. *Ep.* 122,3; cf. 111,2; 111,3)

6.

De dativus ethicus.

Ook deze is statistisch te verwaarlozen (3x). Van de dativus iudicantis verschilt de dativus ethicus, doordat hier niet zozeer het standpunt of oordeel van een persoon naar voren wordt gebracht, als wel de emotionele betrokkenheid. Deze zou men kunnen parafraseren met 'zal ik je vertellen', 'tot mijn verwondering', etc.

Gevonden voorbeelden zijn

(36) *novem tibi orbibus vel potius globis conexas sunt omnia* (Cic. *Rep.* 6,17)

(37) *hic tibi (fabor enim) ... bellum ... feret* (Verg. *A.* 1,261)

7.

De dativus als formeel kenmerk van konstituenten bij eenplaatsig ('existentieel') en tweepplaatsig ('kopulatief') esse (inklusief dativus possessivus).

In het voorafgaande hebben we te maken gehad met gebruikswijzen van de dativus als kenmerk van al dan niet weglaatbare konstituenten bij het werkwoord. We gaan nu over naar het gebruik van de dativus als kenmerk van al dan niet weglaatbare konstituenten in constructies met *esse*. Voor *esse* onderscheiden we het éénplaatsige *esse* ('bestaan', 'voorradij zijn') en het tweepplaatsige *esse* (met allerlei predikatieve constructies). Het gebruik van de dativus possessivus is een onderdeel van het stuk over eenplaatsig *esse*.

7.1.1.

Eénplaatsig *esse* ('existentieel' *esse*).

In de grammatica-enquête is als voorbeeld van de zgn. possessieve dativus als voorbeeldzin gegeven:

(38) *est patri meo domus*

In het materiaal dat wij hebben aangetroffen komen parallellen van een concreet substantief eigenlijk nauwelijks voor (maar zie 7.1.2.).

Noot: het zou van belang zijn om na te gaan wat de gebruikelijke woordvolgorde is in contrast met de genitivus possessivus.

De bij Cicero overwegende gebruikswijze kan worden geïllustreerd met (39).

(39) Miloni manendi nulla facultas ... fuit (Cic. *Mil.* 45).

Hier is sprake van een abstrakt substantief dat een gerundium regeert. Wij hebben hier bovendien alle gevallen meegeteld die vergelijkbaar zijn met (39), maar onderling weer verschillen doordat een andere uitdrukkingwijze, b.v. de infinitivus, i.p.v. het gerundium wordt gebruikt (40), of waarbij sprake is van een nomen actionis ((41) (42))

(40) (famulae) quibus ... cura penum struere et flammis adolere penates (Verg. *A.* 1,703)

(41) cum sciret Clodius ... iter sollemne, legitimum, necessarium ... Miloni esse (Cic. *Mil.* 27,1)

(42) quae viae tibi causa (Ovid. *Met.* 2,33)

De betekenis van *esse* kan met parafseren met 'bestaan', 'beschikbaar zijn', 'aanwezig zijn' (existentieel *esse*). In het Nederlands is een parafrase met *hebben* mogelijk. Nagegaan zou moeten worden of dit ook steeds voor het Latijn het geval is. In totaal hebben we 10 gevallen geteld (1%).

7.1.2.

esse met als SUBJEKT een niet-verbaal substantief.

Zoals gezegd zijn precieze voorbeelden van onze voorbeeldzin (38) nauwelijks te vinden. Het meest lijken hierop de gevallen (43) – (48). Gevallen met een concreet substantief als in (44) zijn relatief zeldzaam

(43) consilia sibi (scil. esse) et exempla capessendi egregie imperia memoravit (Tac. *Ann.* 13,4,1): Nero beschikte over adviseurs.

(44) sunt mihi bis septem nymphae (Verg. *A.* 1,71)

(45) quae fortuna sit viris (Verg. *A.* 1,517)

(46) quod aliud erat illis patientiae praemium quam in arbitrium non cadere victoris (Sen. *Luc.* 17,6)

(47) nil mortalibus ardui est (Hor. *Carm.* 1,3,37)

(48) sibi nihil esse reliqui (Caes. *Gal.* 1,11,5)

In de gevallen (47) – (48) kiezen wij voor een interpretatie van b.v. *nil ardui* als een SUBJEKT, en niet als een SUBJEKT + PREDIKAATSNOMEN. Een twijfelgeval is verder (49).

(49) postquam prima quies epulis (Verg. *A.* 1,723)

Men kan hier aarzelen tussen het in gedachten aanvullen van *fuit* (cf. *finis*) en *data est*. Bij de laatste interpretatie gaat het uiteraard om een noodzakelijke (IND.OBJ.) konstituent (2.1.). We hebben 34 gevallen gevonden (2%).

7.1.3.

Twijfelgevallen tussen éénplaatsig en tweepointsig *esse*.

Naast de in 7.1.1. en 7.1.2. genoemde gevallen waar wij hebben gekozen voor de interpretatie van *esse* als 'existentieel' (een echte dativus possessivus dus) komt er een groot aantal twijfelgevallen voor, waar evengoed sprake kan zijn van *esse* als een kopulatief werkwoord. We laten daarvan eerst enkele gevallen volgen.

(50) delecti quibus corpus annis infirmum ... erat (Sall. *Cat.* 6,6)

(51) dimissis, quibus senectus aut valetudo adversa erat (Tac. *Ann.* 13,35,4)

(52) semper illis imperfecta vita est (Sen. *Ep.* 23,10)

In deze gevallen kun je aarzelen of je te maken hebt met het existentiële *esse* of het koppelwerkwoord *esse*. In het geval van een koppelwerkwoord wordt er iets naders gezegd over b.v. het lichaam van de geselecteerden (50). Men kan de dativus sympatheticus hierbij ter vergelijking aanhalen. Het beslissende verschil wordt voor ons gevormd door de aanwezigheid van *esse*. In dit soort gevallen is het adjektief of pronomen niet weglaatbaar. In (50) zou *infirmum* bezwaarlijk kunnen worden weggelaten. Een lichaam heeft nu eenmaal iedereen.

In deze groep hebben wij tevens opgenomen een geval als (53) met *manent*.

(53) manent immota tuorum fata tibi (Verg. *A.* 1,257-8)

In totaal zijn hier ondergebracht 20 gevallen (2%).

7.1.4.

Eenplaatsig *esse* in verbinding met prepositiebepalingen, plaatsbepalingen e.d.

Naast de gevallen met een adjektief als predikaatsnomen zijn er enkele andere gevallen, die wij eveneens hier onderbrengen.

(54) (liberta), cui vocabulum Acte fuit (Tac. *Ann.* 13,12,1 cf. Cic. *Rep.* 6,11)

(55) pro vetusto hospitio quod mihi vobiscum est (Liv. 21,13,2)

(56) (mors) tam seni ante oculos debet esse quam iuveni (Sen. *Ep.* 12,6)

(57) nobis est domi inopia (Sall. *Cat.* 20,13)

(58) victoria in manu nobis est (Sall. *Cat.* 20,10)

(59) sunt hic etiam sua praemia laudi (Verg. *A.* 1,416)

(60) ceterum et sibi ... reliquas opes in re publica sitas (Tac. *Ann.* 13,17,5)

Het betreft dus gevallen met als predikaatsnomen hetzij een substantief, hetzij een prepositieverbinding, hetzij een participium. In een geval als (58) kan men ook denken aan de dativus sympatheticus (4.), maar vanwege de aanwezigheid van *esse* brengen we het weer hier onder.

In deze rubriek hebben we 26 gevallen ondergebracht (2%).

7.2.

Tweepointsig ('kopulatief') *esse*.

In 7.1. is aan de orde geweest het gebruik van *esse* als 'existentieel' werkwoord. In deze paragraaf wordt de aandacht gevestigd op die gevallen van *esse* waar naast een SUBJEKT-konstituent in ieder geval een tweede konstituent noodzakelijk is. Kortheidshalve spreken we van 'kopulatief' *esse*.

7.2.1.

Echte predikatieve constructies.

Naast twee gevallen met *esse* geven we één geval met *advenire* omdat daar een soortgelijke semantische relatie aan ten grondslag ligt.

(61) C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret (Sall. *Cat.* 21,3)

(62) rex erat Aeneas nobis (Verg. A. 1,544)

(63) hospitem se Galliae ... advenisse dixit (Liv. 21,24,4)

In al deze gevallen geeft het substantief een intermenselijke relatie aan. Je zou eventueel kunnen spreken van tweeplaatsige substantieven.

In totaal gaat het om 28 gevallen (2%).

7.2.2.

esse = 'betekenen', 'fungeren als'.

In de volgende gevallen is niet sprake van substantiva die intermenselijke relaties uitdrukken.

(64) Hispanis populis ... insigne documentum Sagunti ruinae erunt (Liv. 21,19,10)

(65) satis enim magnum alter alteri theatrum sumus (Sen. Ep. 7,12)

(66) irae altis urbibus ultimae steterae causae cur perirent (Hor. Carm. 1,16,18)

Dit gebruik van de dativus is gelijk aan de gebruikswijze van de dativus die voorkomt naast de in paragraaf 8 te behandelen constructie van *esse* met de dativus finalis (vb. (72) en (73)). Dergelijke gevallen zijn hier dan ook meegeteld. Op deze wijze komen we tot 36 gevallen (3%).

7.2.3.

Andere typen van 'predikatieve' constructies.

Tenslotte is er nog een vrij groot aantal gevallen waarbij het predikaatsnomen niet wordt opgevuld door een substantief.

(67) nil illis vetitum est (Ovid. Met. 11,434)

(68) paucorum culpam ipsis exitiosam esse debere (Tac. Ann. 13,27)

Het is de vraag of we hier niet moeten denken aan het obligate gebruik van de dativus bij adjektieven (par. 10). In enkele gevallen ((69) –(71)) kan men denken aan de dativus iudicantis. Omdat hier niet van een oordeel in engere zin sprake is rubriceren we de gevallen hier.

(69) quod enim praemium satis magnum est tam benevolis ... servis (Cic. Mil. 58)

(70) magnum Miloni fuit conficere illam pestem (Cic. Mil. 40)

(71) facile erit tibi illud pati (Sen. Luc. 18,8)

Het aantal gevallen is 48 (3%)

Het aantal gevallen 7.1. (eenplaatsig *esse*) bedraagt 91 (6,5%), het aantal gevallen 7.2 (tweeplaatsig – koppelwerkwoord - *esse*) bedraagt 111 (8%). Deze percentages liggen veel hoger dan men zou verwachten op grond van de aandacht die er in de grammatica's aan wordt besteed.

8.

De dativus finalis.

In Engelse grammatika's wordt deze constructie vaak aangeduid als 'predicative dative' en deze aanduiding heeft voor het type gevallen dat we eerst zullen behandelen zeker bepaalde voordelen, omdat de relatie met andere predikatieve constructies duidelijk is. Vooral kan men denken aan 7.2.2. (*esse* = 'fungeren als'). De constructie duidt als regel

aan hoe iemand of iets fungeert t.o.v. iemand of iets. Voorbeelden zijn (72)–(73).

(72) ne aut paupertas mihi oneri sit aut ego alicui (Sen. Ep. 17,1)

(73) quibus mihi videntur ludibrio fuisse divitiae (Sall. Cat. 13,2)

In een aantal van deze gevallen kan de datiefkonstituent worden vervangen door een nominatiefkonstituent, vooral in poëzie en in laat-Latijn. Een befaamd voorbeeld (van buiten ons corpus) van nevenschikking is.

(74) si tibi lubido est aut voluptati (Plt. Poen. 145)

De traditie volgend hebben we met deze gebruikswijze meegeteld de hieronder volgende gevallen, hoewel daar niet van *esse* sprake is. Sommige gevallen die wij hebben gerubriceerd als 'comm. – niet levend' liggen hier dicht bij.

(75) populum ... venturum excidio Lybiae (Verg. A. 1,22)

(76) ut terrae ... pateant hospitio Teucris (Verg. A. 1,299)

(77) Iulius Densus ..., cui favor in Britannicum crimini dabatur (Tac. Ann. 13,10,3)

(78) equitatu, quem auxilio Caesari Haedui miserant (Caes. Gal. 1,18,10)

We hebben in totaal 36 gevallen aangetroffen (2%).

9.

De dativus auctoris.

De dativus auctoris treffen we voornamelijk aan bij gerundivumconstructies. Daarnaast treffen we echter ook aan constructies met perfectum passief vormen en in veel mindere mate praesensstam passief vormen (waaronder de infinitivus). De frekwentie van deze typen is 35 gevallen (2%) en 25 gevallen (2%). De beschrijving levert als zodanig geen moeilijkheden op, al is bij de passieve participiumvormen het onderscheid met een adjektief niet altijd even makkelijk. Voorbeelden zijn:

(79) Caesar ... maturandum sibi existimavit (Caes. Gal. 1,37,4)

(80) in quo Miloni conducta non esset domus (Cic. Mil. 64,12)

(81) nox ... Neroni per vinolentiam trahebatur (Tac. Ann. 13,20,1)

10.

De dativus van richting

Deze gebruikswijze is statistisch te verwaarlozen (2 gevallen). Dit is verwonderlijk, want de communis opinio is dat met name bij Vergilius deze gebruikswijze 'massenhaft belegt' (Löfstedt) is.

11.

Dativus exclamationis.

Ook deze gebruikswijze is te verwaarlozen (1 geval).

12.

De obligate dativus bij adjectiva.

Evenals bij werkwoorden is het vaak lastig om te bepalen of een datiefkonstituent obligaat is of niet. Tamelijk duidelijk zijn (82) en (83).

(82) concolor est illis (Ovid. Met. 11,500)

(83) flumen qua cuique proximum est (Liv. 21,5,12)

Deze categorie treffen we aan bij een beperkt aantal adjektieven. Ook hier geldt wat bij § 2 is opgemerkt, dat deze gebruikswijze lexikaal bepaald is en daarom het beste als een eigenaardigheid van de adjektieven kan worden geleerd.

De gevallen (84) – (86) zijn lastiger te beslissen.

(84) *semperque eis aliena virtus formidulosa est* (Sall. *Cat.* 7,2)

(85) *nec formidabilis ulli* (Ovid. *Met.* 2,174)

(86) *nam regibus boni quam mali semper suspiciores sunt* (Sall. *Cat.* 7,2)

Deze betrekkelijk kleine groep dativi is hier meegeteld. In totaal zijn er dan 136 gevallen (10%).

13.

Konklusie.

Het aantal gevallen van de dativus is in vergelijking met andere naamvallen eigenlijk bijzonder klein. De genitivus komt bv. op hetzelfde corpus bijna twee maal zo vaak voor. Van de getallen die wij hebben aangetroffen valt op dat het grootste gedeelte wordt gevormd door zgn. obligate gebruikswijzen, bij enerzijds werkwoorden, anderzijds adjectiva. Niet minder dan 73% van alle dativi hoort in deze groep thuis.

Van de overige gevallen komen alleen de konstrukties bij tweepolaarsig en eenpolaarsig *esse* en de dativus *commodi* zo vaak voor dat het zinvol is deze in beginleergangen op te nemen. De dativus *auctoris* vormt een twijfelgeval. Of men de dativus *finalis* en *sympatheticus* zal willen behandelen in de latere fase van de opleiding hangt af van de auteurs die men kiest. Hoewel onze steekproef voor betrouwbare konklusies op dit gebied niet groot genoeg blijkt te zijn, kan men wellicht toch enige richtlijn vinden in de bijgevoegde tabel 1. Daarin zijn de gebruikswijzen van een auteur die vaker voorkomen dan eens op de vijf pagina's tekst vet gedrukt. In tabel 2 kunt U de rangorde van frekwentie van de verschillende gebruikswijzen aflezen.

DATIVUS TABEL 1

	Caes.	Cat.	CicF.	CicO.	Hor.	Liv.	Ov.	Sal.	Sen.	Tac.	Verg.	Tot.	% (±)
2.1. IND.OBJ.	68	41	30	68	43	48	40	28	70	62	49	547	42%
2.2. KOMPL.	25	22	23	23	23	21	30	15	45	34	24	285	21%
3.1. Comm. (+ mens)	5	7	1	—	8	1	2	2	8	10	3	47	3,5%
3.2. Comm. (- mens)	3	—	—	1	2	1	1	4	1	15	5	33	2%
4. Symp.	1	6	1	1	4	2	2	2	2	3	3	27	2%
5. Iudic.	1	5	—	—	—	—	1	—	—	—	—	7	
6. Eth.	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	3	
+ esse:													
7.1.1. Verbaal- subst	—	—	—	5	1	—	1	1	—	1	1	10	1%
7.1.2. Niet verb.	3	6	2	—	3	3	4	2	—	5	7	36	2%
7.1.3. ± Pred.	1	—	2	—	1	—	1	3	2	7	3	20	2%
7.1.4. + Prep./ Adv.	2	1	2	—	1	3	3	5	5	3	1	26	2%
Totaal 7.1.	6	7	6	5	6	6	9	11	7	16	12	91	6,5%
7.2.1. Pred.Rel.	1	2	1	3	3	2	2	5	3	5	1	28	2%
7.2.2. Pred.Rel. subst.	5	4	1	2	5	3	—	12	3	1	—	36	2%
7.2.3. Pred.	4	6	4	5	2	5	2	4	7	5	3	47	3,5%
Totaal 7.2.	10	12	6	10	10	10	4	21	13	11	4	111	8%
8. Finalis	7	4	—	2	2	1	—	15	1	2	2	36	2%
9.1. Auct. ger.	8	2	2	11	—	2	2	1	5	2	—	35	2%
9.2. Auct. finitiev.	—	3	3	2	3	—	—	3	1	6	4	25	2%
Totaal 9.	8	5	5	13	3	2	2	4	6	8	4	60	4,3%
10. Richting	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	2	
11. Excl.	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
12. Adjectief	10	4	9	10	19	7	12	30	10	19	6	136	10%
13. Onduidelijk (tekst)	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	2	
	144	114	84	133	121	98	103	132	163	181	112	1386	
	Caes.	Cat.	CicF.	CicO.	Hor.	Liv.	Ov.	Sal.	Sen.	Tac.	Verg.		

DATIVUS, TABEL 2

De rangorde van frekwentie van de gebruikswijzen van de dativus:

	totaal	% (afgerond)
1 Dativus v.h. INDIRECT OBJECT	547	42
" v.h. KOMPLEMENT	285	21
3 " geregeerd door adjectiva	136	10
4 " bij twee-plaatsig <i>esse</i> (cf. 7.2.)	111	8
5 " bij één-plaatsig <i>esse</i> (cf. 7.1.)	91	6,5
6 " Commodi (zowel [+menselijk] als [-menselijk])	80	5,5
7 " Auctoris	60	4,3
8 " Finalis	36	2
9 " Sympatheticus	27	2
10 " Iudicantis	7	
11 " Ethicus	3	
12 " van Richting	2	
13 " Exclamationis	1	
	1386	

II.

DE BEHANDELING VAN DE DATIVUS IN DE BEGINLEERGANGEN.

Rekening houdend met de wetenschappelijke aspecten van de aangeboden beschrijving enerzijds en met de boven gepresenteerde resultaten anderzijds (zie algemene inleiding), komen we tot de volgende waardering van de behandeling van de dativus in de vier meest gebruikte leergangen.

DATIVUS, TABEL 3

Evaluatie van de behandeling van de dativus in de vier meest gebruikte schoolgrammatika's.

	Fabulae & grammatika	Via Recta & grammatika	De Man	Taal der Romeinen
1 IND. OBJ	▬	▬	+ +	▬
2 KOMPLEMENT	▬	▬	+	+ +
3 Bij Adjectiva	*	+	+ + +	*
4 bij <i>esse</i> : één-plaatsig	+	+	+	+
twee-plaatsig	*	*	*	+
5 Commodi [+menselijk]	▬	▬	*	▬
Commodi [-menselijk]	*	—	*	—
6 Auctoris	+	+ +	+	+ +
7 Finalis	▬	▬	+ +	+ +
8 Sympatheticus	*	*	+ +	*
9 Iudicantis	*	*	▬	*
10 Ethicus	+	+	*	*
11 Richting	+	▬	*	*
12 Exclamationis	*	+	*	*

- * = het soort gevallen dat onder onze definitie valt komt niet voor in het lesmateriaal, resp. de voorbeelden van de grammatika, en wordt niet onderscheiden als type.
- = komt incidenteel voor in het lesmateriaal, resp. de voorbeelden, maar wordt niet als type onderscheiden.
- ▬ = wordt wel vermeld, maar niet als essentieel anders beschreven dan gebruikswijzen die bij ons onder een andere definitie vallen, of beval voorbeelden die niet beantwoorden aan onze definitie.
- +
- + = wordt als type vermeld, en bovendien voldoende onderscheiden van andere gebruikswijzen in de beschrijving. Deze schiet echter op bepaalde punten te kort (bv. doordat aanwijzing omtrent frekwentie ontbreekt).
- + + = idem, op beschrijving niets aan te merken.

Opmerkingen n.a.v. tabel 3 van de dativus

Algemene opmerkingen

Voor alle leergangen (maar cf. de opmerkingen ad De Man) geldt, dat de door ons onderscheiden gebruikswijzen van INDIRECT OBJECT, d.w.z. de dativus als kenmerk van

een door het ww. vereiste konstituent naast het OBJECT zoals in *dare aliquid alicui*, en van Commodi, d.w.z. de dativus van belanghebbende die vrij kan worden toegevoegd aan de zinskern zoals in *facere aliquid alicui*, onderling niet duidelijk onderscheiden worden, maar ongedifferentieerd als één groep in het oefenmateriaal aan de orde komen. Bij Fabulae en Via Recta geldt dit bovendien ook nog voor de dativus van KOMPLEMENT, d.w.z. de dativus als in *nocere alicui*. M.a.w. er wordt geen principieel onderscheid gemaakt tussen datief-konstituenten die door het ww. automatisch vereist worden en waar de dativus dus geen eigen semantische waarde heeft, en datief-konstituenten die niet door het ww. vereist worden, en waar de dativus dus wel een eigen semantische waarde draagt.

Hoewel hiervoor misschien wel didactische argumenten aan te voeren zijn (de vertaling met *aan/voor* is vaak bruikbaar zowel voor INDIRECT OBJECT als voor Commodi, en soms zelf voor KOMPLEMENT ('gehoorzamen aan')), zou het niet alleen juist zijn, maar ook misschien kunnen bijdragen tot het inzicht van de leerling in de structuur van het Latijn, als obligate en vrij toevoegbare konstituenten consequent onderscheiden werden. Men hoeft zich dan ook niet in allerlei bochten te wringen om het etiket 'belanghebbende' en/of de vertaling met *aan/voor* toch nog van toepassing te laten zijn op sommige INDIRECT OBJECT en KOMPLEMENT-konstituenten (bv. *parcere alicui rei*). Verder geldt voor alle leergangen, dat de dativus in constructies met *esse*, de zgn. Possessivus, voornamelijk gedemonstreerd wordt aan de hand van één-plaatsig *esse* met concrete SUBJECT-konstituenten zoals in *domus mihi est*. Deze gebruikswijze is nu juist minder frequent. Het zou beter zijn om meer gevallen te geven waarbij een attribuut of een voorzetselgroep aanwezig is en niet weggelaten kan worden, zoals in *quibus corpus infirmum est* en andere vbb. uit de verantwoording 7.1.3. en 7.1.4., en in ieder geval ook gevallen van twee-plaatsig *esse* (zie 7.2.1. etc), zoals *rex nobis Aeneas est*, omdat die in feite meer frequent zijn blijkens tabel 1. De enige voorbeelden die wij hier incidenteel wel eens van tegen komen, zijn die van de zgn. 'dubbele dativus-constructie', d.w.z. van de dativus van de persoon naast de dativus Finalis zoals in *mihi honori est*, waarop bij de behandeling van de laatstgenoemde gebruikswijze wel gewezen wordt.

Het bestaan van de dativus Commodi van niet-menselijke wezens zoals in *aves quae convivis comparantur* wordt in geen van de leergangen duidelijk gedemonstreerd in de grammatika's of geoefend in het oefenmateriaal, iets wat gezien de frequentie ervan misschien wel aanbeveling zou verdienen. (Incidenteel komen we wel eens een geval ertegen, soms in een andere categorie, bv. Finalis).

De dativus Sympatheticus wordt alléén bij De Man vermeld en voorzien van een juiste beschrijving; In geen van de overige leergangen is hij te vinden, noch in de grammatika, noch in het oefenmateriaal, terwijl hij toch bv. frequenter is dan de dativus van richting, de Exclamationis en de Ethicus, die weer wél aandacht krijgen in Fabulae en Via Recta. Afgezien van deze algemene opmerkingen kan het volgende gezegd worden over de afzonderlijk leergangen:

De Man, Rationes en Chartae

In deze leergang worden de gebruikswijzen van de dativus als INDIRECT OBJECT en als

KOMPLEMENT op juiste wijze gedefinieerd als door het werkwoord vereist, en ook onderling duidelijk onderscheiden, evenals de dativus geregeerd door adjectiva. De dativus Finalis wordt terecht als een 'niet-congruerend predikaatsnomen' behandeld. Indien men er naar streeft de leerling afgezien van een vermogen om Latijn te lezen ook een zeker inzicht in de structuur van het Latijn bij te brengen, vindt men in deze leergang de meest expliciete informatie en de meest consequente poging tot een verantwoorde beschrijving. Onze enige punten van kritiek betreffen het volgende: er wordt geen rekening gehouden met het bestaan van de vrij toevoegbare dativus Commodi zowel die van personen als van niet-menselijke substantieven. Het bestaan van een 'los' ADJECT wordt weliswaar vermeld (les 41), maar de semantische karakterisering die er bij geleverd wordt lijkt eerder op onze definitie van de dativus Iudicantis (cf. overzicht, § 5) evenals één van de vbb. die gegeven wordt (*afflictis lentae, celeres gaudentibus horae*), terwijl voor het andere vb. (*hodie mihi, cras tibi*) de semantische karakterisering niet van toepassing is.

Er lijkt een inkonsequentie in de beschrijving te zijn geslopen daar waar gesuggereerd wordt dat er toch een verschil in betekenis bestaat tussen KOMPLEMENT ('DIRECT ADJECT' in de Man's termen) en 'DIRECT OBJECT' (cf. les 51).

De dativus Auctoris wordt gezien zijn frequentie nogal laat geïntroduceerd, en, hoewel bestempeld als een soort ADJECT, voorzien van de semantische kwalificatie 'voor wie'. Zie het bezwaar hiertegen ad Fabulae.

De term ADJECT lijkt trouwens eerder verwarrend dan verhelderend te werken in dit geval: het woord in de dativus Auctoris is immers eerder vergelijkbaar met het SUBJECT van de actieve versie van het ww. dan met eventuele ADJECTen die daar dan nog bij vereist zijn.

Muskens-Ysebaert, Fabulae en Latijnse Grammatika

Deze leergang lijdt aan inkonsequenties tussen de informatie die door de grammatika geboden wordt, en de oefenstof. In de grammatika wordt geen enkele poging gedaan om tot een verantwoorde inhoudelijke beschrijving van de diverse categorieën te komen: het blijft bij een opsomming van wat namen, waarbij belangrijke categorieën (de dativus geregeerd door adjectiva) achterwege blijven, terwijl minder belangrijke (de Ethicus en de dativus van Richting) genoemd worden zonder een indicatie dat ze slechts zelden voorkomen.

De termen INDIRECT OBJECT en Commodi worden door elkaar gebruikt: de daarbij geboden voorbeelden bevatten echter geen gevallen van een echte Commodi, wel daartegen van onze gebruikswijze KOMPLEMENT (e.g. *parcere* + dativus). In de oefeningen vinden we wel echte Commodi-gevallen. In een late oefening valt opeens de term 'dativus obiecti', die niet nader verklaard wordt, maar kennelijk o.a. slaat op onze KOMPLEMENT-gevallen.

De dativus Auctoris wordt in grammatika en oefenboek semantisch gekarakteriseerd, nl. als 'belanghebbende'. Een dergelijke karakterisering is minder goed bruikbaar voor deze dativus wanneer hij optreedt bij praesens- en perfectumvormen dan bij gerundi(v)um vormen. Verder wordt het semantische verschil met de echte dativus Commodi verdoezeld, als men de Auctoris als 'belanghebbend' karakteriseert. (Dat we inderdaad met een andere semantische relatie te maken hebben zou bv. aangetoond kunnen worden door de

mogelijkheid een dativus Commodi toe te voegen aan constructies met een Auctoris, e.g. *uxori viro cena paranda est*; het Latijn zal in gevallen waarin er ambiguïteit ontstaat de Auctoris echter vervangen door de bij het gewone passief gebruikelijke vorm *a(b) plus ablativus*.)

De gevallen die in de grammatika als voorbeeld van de Finalis gegeven worden bevatten helaas niet alleen één vb. van een KOMPLEMENT, nl. de dativus die vereist wordt door *studere*, maar, mirabile dictu, ook nog een supinum!

Over een eventueel semantisch onderscheid tussen de genitivus en de dativus Possessivus wordt niet gesproken.

Nederlof en Damsté, Via Recta, werkboek en grammatika

De dativus Possessivus wordt vroeg in de oefenstof geïntroduceerd, en dan ook meteen semantisch onderscheiden van de genitivus possessivus (zie de opmerkingen aldaar).

De term INDIRECT OBJECT wordt ook gebruikt voor de dativus van de persoon in de zgn. dubbele dativus constructie. Hierdoor wordt het begrip INDIRECT OBJECT nog onduidelijker dan het toch al is in deze leergang (zie Algemene opmerkingen).

Bij de gevallen die als voorbeeld van een dativus Finalis worden gegeven in de grammatika, treffen we o.a. aan *dium dicere conloquio*, d.w.z. de categorie blijkt ook onze dativus commodi van niet-menselijke wezens te omvatten (cf. Overzicht van de gebruikswijzen 3.2).

Het bestaan van de dativus geregeerd door adjectiva wordt wel vermeld. Een bezwaar tegen de beschrijving ervan echter, geldt het feit dat er een semantische kwalificatie aan gegeven wordt: wat voor voor- of nadeel bestaat er voor de dativus die afhangt van bv. *proximus*?

Dat de leerling een dativus Ethicus en een Exclamationis moet kunnen herkennen (cf. oefening) 46 C) lijkt ons wat overbodig, gezien de frekwentie van deze gebruikswijzen. Waarom deze twee wél, en de Iudicantis en de Sympatheticus niet genoemd worden in de grammatika is onduidelijk.

De Taal der Romeinen (Cambridge Latin Course, bewerkt door Oude Essink)

In het leerlingenmateriaal vinden we weinig expliciete definities, en onderscheidingen. Dienovereenkomstig worden INDIRECT OBJECT, Commodi en KOMPLEMENT ook niet duidelijk van elkaar onderscheiden. De laatste wordt echter wel afzonderlijk van de eerste twee gebruikswijzen een paar lessen later geïntroduceerd. De motivering daarvoor vinden we alleen in de handleiding voor de docent: we hebben te maken met een nieuw zinspatroon (in onze termen: een tweelaatsig ww. dat een dativus regeert). De eerste twee gebruikswijzen worden samen in het lesmateriaal geïntroduceerd, en ook in de handleiding voor de docent niet gedifferentieerd (zie ons principiële bezwaar daartegen in de Algemene Opmerkingen). Voor beide gebruikswijzen wordt de semantische kwalificatie 'belanghebbend' gegeven, ook in het leerlingenmateriaal.

De dativus Possessivus wordt tegelijk met de dativus van het INDIRECT OBJECT en de Commodi geïntroduceerd, en vrij grondig geoefend. Ook hiervoor wordt de semantische kwalificatie van toepassing geacht: dit lijkt niet erg gelukkig. De voorbeelden bevatten

vrijwel uitsluitend gevallen van éénlaatsig *esse* met een concreet SUBJECT, echter terecht wel steeds voorzien van een adjectief.

De dativus geregeerd door adjectiva wordt in Liber II geïntroduceerd aan de hand van constructies plus *esse* en een infinitief (zoals *alicui facile est + inf.*). Dergelijke gevallen vallen bij ons in de rubriek 7.2.3., d.w.z. worden beschouwd als gevallen van twee-laatsig *esse*. Hoewel het gunstig is dat de leerling met deze gebruikswijze vertrouwd raakt, is het jammer dat we ook in het verdere lesmateriaal geen vbb. vinden van adjectiva als *proximus* etc. die een dativus vereisen, gezien de frekwentie van dergelijke gevallen blijkens tabel 1.

De dativus Auctoris en de Finalis worden geïntroduceerd zonder veel theoretische omhaal, hoewel de laatste wel voorzien wordt van de inderdaad verhelderende toevoeging 'predikatief'.

Aan het eind van Liber III vinden we in het les-materiaal het enige, geïsoleerde geval van de dativus Commodi van niet-menselijk substantieven, en wel voorzien van een gerundivum (*locus innocentiae meae probandae*). Een nadere explicitering van deze gebruikswijze wordt overbodig geacht, gezien de parallellen met *ad.* plus ger. die in dezelfde les aan de orde zijn. Dit neemt niet weg dat gevallen van een niet-menselijke Commodi zonder gerundi(v)um misschien best aan de orde hadden mogen komen. Dat de minder frequente gebruikswijzen (Sympatheticus, Iudicantis, Ethicus, dativus van Richting en Exclamationis) buiten beschouwing worden gelaten is zeer wel te verdedigen, en in overeenstemming met de doelstelling van de leergang de leerling zo snel mogelijk in staat te stellen de originele teksten te lezen.

DE GENITIVUS

1.

Inleiding

Bij de enquête zijn de traditionele aanduidingen voor de verschillende gebruikswijzen van de genitivus aangehouden. Dat deze indeling niet door iedereen op dezelfde wijze is geïnterpreteerd zal niemand verwonderen. De opmerking van Kühner-Stegmann (I p. 414: '(es) lässt sich nicht bestreiten dass überhaupt nicht alle Genitive sich bequem in dem aufgestellten Schema unterbringen lassen' is keer op keer bevestigd.

In de bovengenoemde teksten (totale omvang 250 pp. OCT) zijn 2309 genitivi aangetroffen. In 95% van de gevallen was sprake van een substantivum in de genitivus als attribuut bij een ander substantivum. Hiermee is het belangrijkste kenmerk van de genitivus gegeven: de casus fungeert, anders dan de overige naamvallen, vrijwel uitsluitend op woordgroepniveau, of, in de woorden van Kühner – Stegmann (I p. 413): 'all diesen Verbindungen ist nur der enge Zusammenhang gemeinsam zweier Substantive, von denen das eine das Wesen des anderen näher bestimmt.'

De gangbare indeling van de gebruikswijzen van de genitivus, waar wij ons in grote trekken aan gekonformeerd hebben, is in feite niets anders dan een opsomming van de

verschillende semantische relaties die tussen de verbonden substantiva worden aangetroffen. Problemen met de indeling, die zich onvermijdelijk voordoen, kan men proberen te ondervangen door steeds verder verfijnde onderscheidingen aan te brengen. In oudere wetenschappelijke grammatika's (Madvig, Gildersleeve) wordt op deze wijze een dertigtal genitivi onderscheiden. Wij zijn deze methode om verschillende redenen niet gevolgd. In de eerste plaats blijven er, ook bij vergaande verfijning, twijfelgevallen bestaan. In de tweede plaats is een zo grote differentiatie voor het grammatica-onderwijs en de lektuur op de school niet noodzakelijk.

Het lijkt daarom beter na te gaan met hoe weinig verschillende categorieën kan worden volstaan en wat de frekwentie is van de gevallen binnen elke categorie.

2.

Genitivi afhankelijk van substantiva

De volgende in de enquête genoemde categorieën vallen onder dit hoofd:

- 2.1. possessivus
- 2.2. subiectivus/obiectivus
- 2.3. partitivus
- 2.4. qualitatis
- 2.5. explicativus
- 2.6. genitivus van gerundi(v)a

2.1.

De genitivus possessivus

Een grote meerderheid van de aangetroffen genitivi is in deze categorie ondergebracht. Dit was te voorzien, omdat naast de possessivus in de strikte zin van het woord een 'vage' possessivus als categorie was aangeboden.

Gevalen van echte possessivi betreffen bijv. roerend en onroerend goed, lichaamsdelen e.d. Ook familierelaties en verhoudingen van heer en slaaf, patronus en vrijgelatene zijn in deze rubriek ondergebracht.

(1) tugurio mulieris ancillae	(Sal. Jug. 12, 5)
(2) castra Helvetiorum	(Caes. Gal. 1, 27,4)
(3) ex cruentis eius manibus	(Cic. Mil. 20)
(4) scriptorum magna ingenia	(Sal. Cat. 8,3)
(5) almae filius Maiae	(Hor. Carm. 1, 2,42)
(6) Atimeto, Domitiae Neronis amitae liberto	(Tac. Ann. 13, 19)

Een geschikte vervanging van de term 'vage possessivus' zou gewenst zijn, niet alleen vanwege het halfzachte karakter ervan, maar vooral omdat in zeer veel gevallen van een bezitsrelatie in het geheel niet meer kan worden gesproken. Bij het indelen van de genitivi is deze categorie door ons gebruikt als verzamelplaats voor al die gevallen die niet voldoen aan de nauwe omschrijving van de gebruikswijzen 2.2 – 2.6. Het resultaat van deze bewerking is dat 45% van de genitivi binnen deze categorie beland is. Binnen deze, heterogene, verzameling kan een groot aantal relaties worden aangetroffen, waarvan hieronder een globale opsomming volgt.

2.1.1.

Abstrakt + persoon

(7) mors P. Clodii	(Cic. Mil. 13)
(8) iuvenum imperitiae	(Tac. Ann. 13, 42)
(9) saevae lunonis ob iram	(Verg. A. 1, 4)
(10) dolo Messalinae	(Tac. Ann. 13, 32)

De regerende substantiva geven in dergelijke verbindingen in de regel een toestand of een eigenschap aan. Wanneer het regerende substantivum een nomen actionis of agentis is, spreken we van een subiectivus/obiectivus.

2.1.2.

Abstrakt + concreet

(11) argenti lumine	(Ov. Met. 2,4)

2.1.3.

Abstrakt + abstrakt

(12) pro benignitate fortunae	(Tac. Ann. 13, 41)

2.1.4.

Koncreet + persoon

Deze verbindingen zullen als regel als echte possessivi worden geïnterpreteerd. Dat is echter onmogelijk in een geval als

(13) effigiem Martis Ultoris

dat wel als een afzonderlijk gebruik van de genitivus is gerubriceerd (genitive of the person represented).

2.1.5.

Koncreet + concreet

(14) spumas salis	(Verg. A. 1, 35)
(15) radices montis	(Caes. Gal. 1, 38)

2.1.6.

Koncreet + abstrakt

(16) in illis fluctibus contionum	(Cic. Mil. 5)

Deze verbindingen zijn uiteraard zeer zeldzaam en als regel metaforisch van karakter.

2.1.7.

Persoon + persoon

(17) rex Germanorum	(Caes. Gal. 1, 31, 10)
(18) L. Aemilii, decurionis equitum	(Caes. Gal. 1, 23, 2)

Relaties tussen familieleden, heren en slaven, patroni en liberti zijn ondergebracht bij de echte possessivus (vbb. (5) en (6)).

2.1.8.

Persoon + abstrakt

(19) Octavia probitatis spectatae (Tac. Ann. 13, 12)

Dergelijke verbindingen, waarbij aan het abstrakte substantivum steeds een attribuut is verbonden, zijn ingedeeld bij de genitivus qualitatiss.

2.1.9.

Persoon + konkreet

Verbindingen van het type

(20) dominus horti

waaraan wel de naam 'reversed possessive' is gegeven, zijn in het enquête-materiaal niet aangetroffen.

2.1.10.

Bij de 'vage possessivus' hebben wij ook die verbindingen ingedeeld die een relatie aangeven die kan worden omschreven met 'gevormd door', 'behorende tot', 'bestaande uit':

(21) cum hac indole virtutum et vitiorum (Liv. 21,4,10)

(22) praeclara rei militaris facinora (Sall. Jug. 5,4)

(23) e populo mille natorum (Ov. Met. 11, 633)

De genitivi in (21), (22) en (23) zijn door sommige inzenders als explicatieve genitivi opgevat. Inderdaad voldoen zij aan de definitie van deze genitivus die bij de toelichting was gegeven: 'het substantivum in de genitivus geeft een nadere specificatie van het regerende substantivum'. Deze omschrijving is evenwel zo ruim dat daaronder praktisch alle gebruikswijzen vallen (vgl. de definitie van Kühner-Stegmann I p. 413). Met de meerderheid van de inzenders hebben wij de rubricering als genitivus explicativus gereserveerd voor die gevallen waarin tussen het substantivum in de genitivus en het regerende substantivum identiteit bestaat, d.w.z. dat beide verwijzen naar dezelfde zaak, zoals in

(24) ad oppidum Illiberri (Liv. 21, 24, 7)

(25) satis ipsum nomen philosophiae invidiosum est (Sen. Ep. 10, 2)

Zie verder onder 2.4.

2.2.

De genitivus subiectivus/obiectivus

Bij substantiva die een handeling of een gemoedstoestand uitdrukken vervult het ervan afhankelijke substantivum in de genitivus de rol van subjeet of objekt. In de enquête is onderscheid gemaakt tussen die gevallen waarin met behulp van de kontekst moet worden vastgesteld of van een subiectivus dan wel een obiectivus gesproken moet worden en verbindingen waarin ook zonder kontekst onmiddellijk duidelijk is of er een subiects- dan wel een obiectsrelatie in het geding is.

Ook zonder de kontekst in beschouwing te nemen kan worden gezegd dat in de gevallen

(26) divitiarum taedio (Sen. Ep. 18, 7)

(27) amor vitae (Sen. Ep. 26, 16)

van een obiectivus sprake is. Afgezien van de in de bestudeerde passages zeldzame personifikaties van abstrakte begrippen in de genitivus, als

(28) blanditiis praesentium voluptatum (Cic. Fin. 1, 33)

zijn de abstrakte begrippen in de genitivus niet het subjeet van de door het regerende substantivum aangegeven emotie of handeling.

Gevalen waarin de genitivus uitsluitend als subiectivus kan worden geïnterpreteerd komen ook voor, zij het slechts half zo dikwijls als evidente obiectivi:

(29) totius Italiae concursus (Cic. Mil. 38)

Sommige verbindingen zijn minder vanzelfsprekend in te delen, maar toch ook zonder de kontekst te raadplegen oplosbaar

(30) proscriptio locupletium (Sall. Cat. 21, 2)

De relatie tussen de twee substantiva kan niet altijd zichtbaar gemaakt worden door een subjeet of een objekt in verbinding met een persoonsvorm te substitueren, zoals bijv. in (29) *tota Italia concurrat*. Bij substitutie verschijnt vrij vaak een voorzetselbepaling met *de, ab, cum*, bijv. in verbindingen als

(31) verborum disceptationis res (Liv. 21, 19, 2)

(32) ipsa liberatione et vacuitate omnis molestiae (Cic. Fin. 1, 37)

(33) colloquium filii exposcit (Tac. Ann. 13,21)

Verbindingen waarbij op grond van de kontekst moet worden beslist of er een subiectivus dan wel een obiectivus in het spel is, zijn relatief zeldzaam. Het betreft steeds substantiva in de genitivus die een persoon of een kollektief aanduiden, zoals in

(34) nec spes iam restat luli (Verg. A. 1, 556)

(35) pro veteribus Helvetiorum iniuriis populi Romani (Caes. Gal. 1,30, 2)

De dubbelzinnigheid van het schoolvoorbeeld *amor patris* doet zich slechts zelden voor. Dit geldt nog sterker als de permanente relaties (*amicitia, consuetudo, hospitium, familiaritas*), die 14 maal zijn aangetroffen en onder deze noemer zijn gebracht, worden overgebracht naar de categorie 'vage possessivus' op grond van de overweging dat bij deze substantiva de verbale notie niet of nauwelijks aanwezig is en het waarschijnlijk een 'müssige Frage' is of in

(36) amicitia populi Romani (Sall. Jug. 8,2)

(37) fratris gratia (Ov. Met. 2, 293)

de *populus Romanus*, resp. de *frater* de gevende dan wel de ontvangende partij zijn. Beter lijkt het in dergelijke gevallen *amicitia* of *gratia* op te vatten als een tussen de twee partijen, waarvan er een expliciet genoemd wordt, bestaande duurzame relatie.

2.3.

De genitivus partitivus

Een afbakening van de gebruikswijzen die tot deze categorie worden gerekend is niet eenvoudig. Wij beginnen met een aantal niet-kontroversiële gevallen:

(38) animae dimidium meae (Hor. Carm. 1,3,8)

(39) quinta parte sui nectaris (Hor. Carm. 1, 13, 16)

(40) Danaum fortissime gentis (Verg. A. 1, 96)

(41) bis septem Nymphae, quarum (...) Deiopeia (Verg. A. 1, 72)

In deze voorbeelden wordt een nauwkeurige kwantiteitsrelatie aangegeven tussen een geheel en zijn samenstellende delen, of wordt een lid genoemd van een eindige verzameling personen of zaken.

De mate van nauwkeurigheid is in de volgende gevallen duidelijk minder, zonder dat het onmogelijk wordt van een kwantiteitsrelatie te spreken:

(42) quantum boni (Caes. Gal. 40, 6)

(43) minus mentis (Ov. Met. 11, 661)

(44) pauci senum (Tac. Ann. 13, 24)

(45) nihil earum rerum (Caes. Gal. 32, 2)

Niet bij alle verbindingen met substantiva die een hoeveelheid aangeven kan worden gesproken van een kwantiteitsrelatie. In

(46) magna prosequentium multitudine (Tac. Ann. 13, 14)

wordt niet van het totaal der *prosequentes* een groot aantal genoemd, maar tot uitdrukking gebracht dat het totaal der *prosequentes* een groot aantal personen omvat.

Hetzelfde geldt voor

(47) coetus salutantium (Tac. Ann. 13, 18)

(48) librorum multitudo (Sen. Ep. 2, 3)

Omdat de verhouding van de substantiva binnen deze woordgroepen kan worden omschreven met 'bestaande uit', 'gevormd door' zijn zij ondergebracht bij de 'vage possessivus' (zie 2.1.10).

Ook andere verbindingen, waarin wel sprake is van een geheel en zijn samenstellende delen, hebben wij, omdat van een kwantiteitsrelatie niet zonder meer kan worden gesproken, in afwijking van veel inzenders, niet bij de partitivus gerangschikt:

(49) per ima collium (Tac. Ann. 13, 41)

(50) ad inferiorem partem fluminis Rheni (Caes. Gal. 1,1,6)

(51) principium anni (Tac. Ann. 13,10)

Opmerkelijk is het grote aantal partitivi afhankelijk van neutra van adiectiva en pronomen die een hoeveelheid aangeven (68 gevallen), zoals

(52) quidquid iactavi verborum contumacium (Sen. Ep. 26, 1)

(53) quantumst hominum venustiorum (Cat. 3,2)

Genitivi partitivi afhankelijk van adverbia, in de enquête als idiomatisch gebruik aange-merkt, zijn in de onderzochte teksten tien maal aangetroffen. Vbb.:

(54) eo miseriarum (Sall. Jug. 14, 3)

(55) satis nivis atque dirae grandinis (Hor. Carm. 1, 2, 1/2)

(56) id temporis (Cic. Mil. 54)

(57) idem aetatis (Tac. Ann. 13, 16)

2.4.

De genitivus qualitatis

Bij deze categorie zijn uitsluitend die gevallen ondergebracht waarin het complex van een substantivum + adiectivum in de genitivus een eigenschap aangeeft van een substantivum op dezelfde wijze als een attributief of predikatief gebruikt adiectivum dat doen kan.

(58) eiusmodi tempora (Cic. Fin. 1, 32)

(59) numen praestantissimae mentis (Cic. N.D. 2, 4)

(60) tot annorum silentio (Liv. 21, 19, 7)

Een geval als

(61) desipientis arrogantiae est (Cic. N.D. 2, 16)

is bij deze categorie ondergebracht.

2.5.

De genitivus explicativus

Zoals bij 2.1. al is aangegeven, hebben wij de rubricering als genitivus explicativus gereserveerd voor die gevallen waar identiteit bestaat tussen het substantivum in de genitivus en het regerende substantivum. Het substantivum in de genitivus perkt de betekenis van het, meest abstrakte, regerende substantivum in. Zo bijv.

(62) spretaque iniuria formae (Verg. A. 1, 27)

(63) signum optimae matris dedit (Tac. Ann. 13,2)

(64) consilium caedis transtulerant (Sall. Cat. 5, 22)

Illustratief voor de hier aangehouden onderscheidingen zijn (65) en (66):

(65) satis ipsum nomen philosophiae invidiosum est (Sen. Ep. 5,2)

(66) senectus lassae aetatis, non fractae nomen est (Sen. Ep. 26, 1)

In (65) bestaat er identiteit tussen *nomen* en *philosophia*, de term 'filosofie' wekt weerzin op. In (66) ontbreekt een dergelijke identiteit. De identieke zaken zijn hier niet *nomen* en *lassa aetas*, maar *senectus* en *lassa aetas*. Om die reden wordt (65) wel, (66) niet bij de explicativus ingedeeld.

Aan twijfelgevallen ontbreekt het ook hier niet:

(67) quis genus Aeneadum, quis Troiae nesciat urbem (Verg. A. 1, 565)

Bij *genus Aeneadum* is het minder evident dat van identiteit sprake is dan bij *Troiae urbem*, omdat in het eerste geval een pluralis met een singularis is verbonden, in het tweede twee woorden in de singularis. Bij *genus Aeneadum* kan *Aeneadum* worden omschreven met 'bestaande uit Aeneades'; een dergelijke omschrijving is bij *Troiae* niet mogelijk. Vandaar dat *Aeneadum* bij de 'vage possessivus' is ondergebracht, *Troiae* bij de explicativus. Dergelijke geografische aanduidingen zijn veelvuldig aangetroffen, bijv.:

(68) urbem Patavi (Verg. A. 1, 247)

(69) sede Lavini (Verg. A. 1, 270)

2.6.

Genitivus van gerundi(v)a

Genitivi van gerundia en gerundiva zijn in de enquête afzonderlijk geteld. Bij gerundi(v)a afhankelijk van substantiva kan de genitivus het best bij de explicativus worden ondergebracht. Het betreft 65 gevallen. Vbb.

(70) edendi gladiatores necessitas (Tac. Ann. 13, 5)

(71) vim dicendi (Tac. Ann. 31, 3)

(72) illecebram manendi (Cic. Mil. 43)

In andere gevallen betreft het een vaste verbinding met bepaalde adiectiva:

(73) interficiendae matris avidus

(Tac. Ann. 13, 20)

De fameuze genitivus van het gerundi(v)um om het doel van de handeling aan te geven is uiterst zeldzaam. Het enige ondubbelzinnige voorbeeld is

(73) iactandi ingenii (...) orationes (...) vulgabat

(Tac. Ann. 13, 11)

3.

Genitivi in verbindingen met adiectiva of participia

Er zijn in het materiaal 31 adiectiva aangetroffen verbonden met een substantivum in de genitivus. Daarvan hadden *avidus, conscius, ignarus, (im)memor, particeps* en *plenus* een frekwentie van 5 of meer. Gezien het vrij hoge totaal van deze verbindingen (81 gevallen) lijkt het zinvol aan dit verschijnsel reeds in de beginleergang aandacht te besteden. Verbindingen met participia daarentegen zijn slechts acht maal aangetroffen, waarvan *(im)patiens* er vijf voor zijn rekening nam. Het verdient daarom overweging hieraan alleen in voorkomende gevallen een aantekening te besteden, maar het verschijnsel buiten de basisleerstof te houden.

4.

Genitivi afhankelijk van verba

4.1.

De genitivus als komplement bij bepaalde verba

Dit verschijnsel bleef beperkt tot 17 gevallen, waarbij alleen *interesse, misereri, oblivisci* en *reminisci* meer dan één maal werden aangetroffen. Het lijkt gezien deze uitkomst verantwoord aan dergelijke verbindingen alleen in voorkomende gevallen aandacht te schenken.

4.2.

De genitivus pretii

Bij Cicero werd dit verschijnsel met enige regelmaat aangetroffen (7 maal). Zes daarvan waren verbindingen met *esse* van het type

(74) quod plurimi est

(Cic. N.D. II 18)

Gezien deze lage frekwentie, zeker bij de overige auteurs van het corpus, kan de genitivus pretii in de basisleerstof worden gemist.

5.

De genitivus criminis

Zoals bekend wordt dit gebruik van de genitivus zowel bij verba, adiectiva als substantiva aangetroffen. Vbb.:

(75) absolutus Cestius Proculus repetundarum (Tac. Ann. 13, 30,1)

(76) vanitatis manifestus (Tac. Ann. 13, 23,2)

(77) superstitionis externae rea (Tac. Ann. 13, 32,4)

Opmerkelijk is dat deze genitivus bij Tacitus vrij dikwijls wordt aangetroffen (9 maal), terwijl hij bij de overige auteurs vrijwel niet voorkomt. Evenals bij de genitivus pretii zal het van de lektuurkeuze afhangen of deze gebruikswijze aan de orde komt.

6.

*GENITIVUS, TABEL 1**Het cijfermateriaal*

	Caes.	Cat.	CicF.	CicO.	Hor.	Liv.	Ov.	Sall.	Sen.	Tac.	Verg.	Tot.
Explic.	0	2	2	0	3	1	2	1	1	3	8	23
Part.	63	17	16	17	13	43	12	13	11	36	13	254
Qual.	4	0	4	0	0	8	3	4	2	4	1	30
Bij adi/ptc	3	2	5	5	14	2	9	18	5	11	15	89
pretii	1	1	5	2	0	0	0	0	0	0	0	9
crim.	0	0	0	2	0	1	0	3	0	9	0	15
Bij verba	3	1	0	3	0	1	1	3	0	3	2	17
exclam.	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
subi. (kon- tekst)	17	0	4	9	2	4	0	8	5	17	8	74
obi. (kon- tekst)	9	2	4	3	6	10	0	10	5	23	4	76
subi/ obi.	23	8	65	55	30	47	19	43	30	43	17	380
poss.	32	19	3	37	34	18	19	7	7	31	17	224
'vage poss.'	131	35	127	124	58	128	69	75	69	140	107	1063
gerun- di(v)a	4	0	3	11	1	5	2	7	5	14	2	54

GENITIVUS, TABEL 2

Gebruikswijzen gerangschikt naar frekwentie

1	'Vage possessivus'	48%
2	Subiectivus/obiectivus	14,5%
3	Partitivus	11%
4	Possessivus	10%
5	Bij adi./ptc.	4%
6	Subiectivus (kontekst)	3,5%
7	Obiectivus (kontekst)	3,5%
8	Van gerundi(v)a	2,5%
9	Qualitatis	1,5%
10	Explicativus	1%
11	Criminis	0,7%
12	Afhankelijk van verba	0,7%
13	Pretii	0,4%
14	Exclamationis	0%

7.

Enkele opmerkingen over de behandeling van de genitivus in vier leergangen.

Algemeen

Het onderscheid tussen de genitivus possessivus in de eigenlijke zin en de 'vage' possessivus wordt alleen in de formulering van grammatika en werkboek van Via Recta teruggevonden.

Bij de behandeling van de subiectivus en de obiectivus wordt in geen van de leergangen geattendeerd op het verschil tussen gevallen waar de kontekst de interpretatie bepaalt en gevallen waar alleen al op grond van de woordbetekenissen vaststaat of van een subiectivus dan wel een obiectivus moet worden gesproken.

Omdat semantische onderscheidingen bepalend zijn voor de indeling, ontbreken genitivi bij adi./ptc. en genitivi van gerundi(v)a als afzonderlijke rubrieken.

Het aantal onderscheidingen dat wordt aangebracht, verschilt niet sterk. Via Recta en de Latijnse Grammatica bij Fabulae noemen acht soorten genitivi, De Man (Charta 111) zes en in De Taal der Romeinen wordt van formele onderscheidingen, althans in het leerlingmateriaal, vrijwel niet gesproken.

Het staat niet bij voorbaat vast dat een indeling van de gebruikswijzen nuttig is met het oog op de ontwikkeling van de leesvaardigheid van de leerlingen. Voor de mate waarin de leerling taalbeschouwing wordt bijgebracht uiteraard wel. Op dit punt staan de methode De Man en De Taal der Romeinen diametraal tegenover elkaar.

Op grond van tabel 1 valt te berekenen hoe dikwijls de verschillende gebruikswijzen binnen een pensum van 100 pp. OCT zullen worden aangetroffen. Dit gegeven is van belang om te kunnen onderscheiden welke typen zo algemeen zijn dat ze in een

beginleergang moeten zijn vertegenwoordigd, welke vaak genoeg voorkomen om ze naar aanleiding van de lektuur systematisch te behandelen, en welke zo zeldzaam zijn dat ze het best in voorkomende gevallen met een aantekening ter plaatse kunnen worden verklaard. De grenzen die men trekt zijn uiteraard enigszins willekeurig. Wij stellen voor de (vage) possessivus, de subiectivus/obiectivus, de partitivus, de genitivus afhankelijk van adi/ptc en de genitivus van het gerundi(v)um in een beginleergang te verwerken, al dan niet met taalkundige toelichting. Onzes inziens kunnen de qualitatis en de explicativus in de basisstof ontbreken en verdient het aanbeveling ze tijdens de lektuur als type te beschrijven en te benoemen. De genitivi pretii en criminis tenslotte zijn bij de meeste auteurs zo schaars vertegenwoordigd dat een aantekening ad hoc voldoende kan zijn.

De Man, Rationes en Chartae

In de rationes wordt n.a.v. lectio duodevicesima de genitivus behandeld als attributivum vergelijkbaar met een adiectivum. Alle gevallen naar aanleiding waarvan deze expliciete taalbeschouwing wordt aangeboden kunnen worden gerekend tot de (vage) possessivus. De bezitsrelatie wordt, terecht, niet voorop gesteld. Door de presentatie van substantiva in de genitivus als attribut bij andere substantiva worden de mogelijke gebruikswijzen zeer algemeen geïntroduceerd.

Op Charta 111, die een samenvatting geeft van de theorie over de genitivus worden achtereenvolgens genoemd: de genitivus als attributivum *possessivum*, *agentis en patientis*, *explicativum*, *partitivum* en *qualitatis*. Zoals hierboven is opgemerkt, ontbreken ook hier de in de enquête apart opgevoerde categorieën van de genitivus bij adi/ptc en de genitivi van gerundi(v)a. De eerste groep zal deel uitmaken van de possessivus c.q. de patientis, de tweede is, blijkens het voorbeeld *ars scribendi* bij de explicativus gerekend. Een extra voorbeeld van de explicativus, bijv. (65) *nomen philosophiae* zou gewenst zijn om de leerlingen op deze gebruikswijze voor te bereiden.

Zowel de korte toelichting als de volgorde waarin de gebruikswijzen worden genoemd en de gebruikte voorbeelden zijn in overeenstemming met de uitkomsten van de enquête en de wijze waarop deze zijn verwerkt. De waardering voor de manier waarop het gebruik van de genitivus in deze leergang in een wijder kader wordt geplaatst, zal afhangen van de mate waarin men gehecht is aan expliciete taalbeschouwing in de beginleergang.

Opmerkelijk is tenslotte de beperking: de genitivi *pretii* en *criminis* zijn niet afzonderlijk vermeld.

Musken — Ysebaert, Fabulae en Latijnse Grammatica

Het meest opvallende in de behandeling van de genitivus in deze leergang is het ontbreken van de onderscheiding *possessivus* — *subiectivus/obiectivus*. In feite wordt de voorstelling gewekt als zouden subiectivus en obiectivus onderafdelingen zijn van de possessivus. Is daar bij de subiectivus wellicht nog iets voor te zeggen, bij de obiectivus wordt het alleen al terminologisch onduidelijk. Vandaar misschien dat bij de obiectivus/patientis de toevoeging *possessivus* tussen haken geplaatst wordt. Doordat een principiële beschrijving van de genitivus als bepaling bij een substantivum ontbreekt, wordt de kans gemist om te laten zien hoe de bepaling zowel attributief (*domus patris in monte Caelio est*) als

predikatief (*domus in monte Caelio patris est*) gebruikt kan worden. Als gevolg hiervan wordt een zinnetje als *domus patris est* opgevoerd als voorbeeld van de possessivus subiectivus/agentis afhankelijk van verba.

Bij de (possessivus) obiectivus/patientis worden om onduidelijke redenen de verbindingen *honoris causa, exempli gratia* genoemd. In diezelfde rubriek is ondergebracht *invidia mea* haat jegens mij, een gebruik van het pronomen waarvan natuurlijk voorbeelden zijn te vinden, maar dat toch niet zo algemeen is dat het risico van onduidelijkheid ten opzichte van het daarboven staande *amor mei* genomen moet worden.

Bij de behandeling van de partitivus wordt terecht veel aandacht besteed aan verbindingen met adiectiva en pronomina. De genitivus *pretii* en de *criminis* moeten wellicht worden weggelaten.

Nederlof en Damsté, Via Recta

De verschillende gebruikswijzen van de genitivus worden in het werkboek gespreid aangeboden. Uitgangspunt is de possessivus, waarbij onze onderscheiding tussen 'echte' en 'vage' possessivus het dichtst benaderd wordt in de formulering: 'Zo wijst de genitivus (...) aan de bezitter of in het algemeen degene of hetgene waarvan iets is of waarbij iets hoort.' Het verschil in accent tussen gen. en dat. possessivus wordt nadrukkelijk aan de orde gesteld in oef. 4B van het Werkboek. Jammer alleen dat de zinnetjes waarmee dat verschil wordt toegelicht (7. *caudae luporum sunt* 8. *lupis caudae sunt* 9. *vaccae agricolae sunt* 10. *agricolae vaccae sunt*) onzinnig (7) of onwezenlijk zijn (8 en 9). (Vergelijk het verslag van de dativus-enquête onder 7.1.1.)

Bij de introductie van de subiectivus/obiectivus wordt in het Werkboek alleen gesproken van de *gezindheid* die ligt opgesloten in het regerende substantivum, adiectivum of verbum. In de grammatika (par. 61B) wordt algemener gesproken van de *handeling*. De eerste voorbeeldzin (oef. 30C) *parentum amor liberorum maximus esse solet* is van een dubbelzinnigheid die in het onderzochte materiaal slechts één parallel heeft, te weten *pro veteribus Helvetiorum iniuriis populi Romani* (Caes. *BG* 1, 30,2), waar bovendien de kontekst de interpretatie stuurt.

De typen adiectiva die verbonden worden met genitivi kunnen bezwaarlijk alle opgesomd worden bij de obiectivus. Als men de genitivus bij adiectiva wil onderbrengen in de categorieën van substantief-verbindingen, kunnen adiectiva die betekenen 'gelijk aan', 'eigen aan', 'gewijd aan' bij de possessivus worden gerangschikt. (NB onder A3 wordt in par. 61 van de grammatika *patris similis* nog bij de possessivus vermeld!) Onduidelijk is ons het slot van de definitie waarmee par. 61 begint. De genitivus (...) dient tot nadere bepaling van een nomen, soms ook van een verbum *met nominale strekking*.

De Taal der Romeinen (Cambridge Latin Course bew. door Oude Essink)

Het meest opvallende is hier de zéér late introductie van de genitivus (vorm D). Pas in plagula 17 komt deze aan de orde, d.w.z. in de praktijk aan het eind van het eerste, c.q. aan het begin van het tweede jaar Latijn. Principieel is dit te verdedigen voor wie het verschil in belangrijkheid tussen naamvalsfuncties op zinsniveau en op het niveau van de woordgroep duidelijk wil laten uitkomen. Gezien de hoge frekwentie van de genitivus zijn

wij toch geneigd de late introductie als een nadeel te beschouwen.

De verbindingen met genitivi worden heel geleidelijk gekompliceerder. In de plagulae 17 en 18 zijn alleen genitivi in prepositiebepalingen verwerkt, in 19 en 20 volgen verbindingen met substantiva in de nominativus en de accusativus, in 21 tenslotte combinaties met substantiva in de dativus.

De genitivus partitivus komt al vrij snel aan de orde evenals de qualitatius, die in de leesstukken relatief veelvuldiger wordt aangetroffen dan in de door ons onderzochte teksten. Dit kan, wellicht, worden verklaard uit het verschil in doelcorpus waar de Taal der Romeinen op is afgestemd (auteurs uit de keizertijd, niet uit de republikeinse periode). Ons onderzoek geeft overigens geen aanleiding dat te veronderstellen. Verder wordt in het leerlingenmateriaal, overeenkomstig de opzet van de leergang, aan een indeling van de genitivus in categorieën geen aandacht besteed. In de Handleiding voor de docent bij Liber II wordt er op p. 86 tegen gewaarschuwd al te snel met de gebruikelijke indeling voor de dag te komen, omdat hierdoor de basisfunctie van de genitivus, die van bijvoegelijke bepaling, vergelijkbaar met een adiectivum of een relatieve bijzin, wordt verduisterd.

Correspondentie-adres:

Kerklaan 97A

Heemstede

WERKGROEP GRAMMATIKA-ENQUÊTE

Noot

*opgesomd in A.W. de Groot, *Classification of the uses of a case, illustrated on the genitive in Latin*, *Lingua* VI (1956/7), p. 8-67.